

Program stypendialny Instytutu Wschodniego – próba przygotowania nowych kadr dla ruchu prometejskiego

Paweł Libera

Po utracie niepodległości przez Gruzję w lutym 1921 roku bolszewicy już podbili większość państw i narodów, które wcześniej próbowały odzyskać wolność. Część działaczy politycznych, wojskowych i elit udała się na emigrację, gdzie różnymi sposobami starała się działać na rzecz odzyskania utraconej niezawisłości. W tym samym czasie, kiedy w Polsce po zakończeniu wojny polsko-bolszewickiej i podpisaniu Traktatu Ryskiego wygasły nadzieje na realizację programu federacyjnego Józefa Piłsudskiego podjęto decyzję o zaangażowaniu się w politykę prometejską. Współpraca II Rzeczypospolitej z przedstawicielami „narodów ujarzmionych” odbywała się na wielu płaszczyznach. Oprócz współdziałania o charakterze politycznym pamiętano o potrzebie przygotowania kadr do walki zbrojnej o niepodległość. W tym celu w Polsce pojawili się junkrzy i oficerowie trzech narodów kaukaskich: Azerów, różnych szczepów Górali Kaukaskich i Gruzinów. Największy nacisk położono na wszechstronne kształcenie. Oprócz szkół podchorążych byli oni wysyłani na rozmaite kursy wojskowe i przyjmowani w charakterze oficerów kontraktowych do Wojska Polskiego. „(...) wszystkie szkoły wojskowe i wyższe uczelnie stanęły przed nami otworem. (...) Nie było oficera [gruzińskiego], który by nie ukończył kilku kursów w swej specjalności” - wspominał po latach zwierzchnik gruzińskich oficerów kontraktowych w Polsce, generał Aleksander Zachariadze¹. Temat ten spotkał się z dużym zainteresowaniem ze strony polskich historyków². Znacznie słabiej znanym, choć nie mniej istotnym zagadnieniem wydaje się wsparcie władz polskich

¹ *Ze wspomnień gen. Aleksandra Zachariadze*, „Pro Georgia”, 1997, t. VI, s. 49.

² Patrz m.in.: A. Cz. Żak, „Szkoda, że jest oficerem kontraktowym”. *Gruzini w Wojsku Polskim*, „Polska Zbrojna”, nr 38, 1993; *idem*, *Gruzini sojusznicy Polaków. Kilka uwag o oficerach kontraktowych w służbie Rzeczypospolitej*, „Niepodległość” 1995, t. 47, s. 164-184; M. Mamoń, *Wygnaniec z Kaukazu. Przyczynek do dziejów oficerów kontraktowych w II RP*, „Niepodległość” 1995, t. 47, s. 185-217; M. Krotofil, *Oficerowie kontraktowi Wojska Polskiego w okresie międzywojennym*, „Biuletyn Ukrainoznawczy” 1999, nr 5, s. 21-32; Z. G. Kowalski, *Najlicniejsza mniejszość. Gruzini, Azerowie i inni przedstawiciele narodów Kaukazu w Wojsku Polskim w okresie międzywojennym*, [w:] Z. Karpus (red.), *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1939*, Toruń 2001, s. 177-199; W. Materski, *Gruzini – oficerowie kontraktowi Wojska Polskiego*, „Pro Georgia” 2007-2008, t. 16, s. 13-29.

udzielone cywilnym elitom „narodów ujarzmionych” w zakresie kształcenia młodzieży akademickiej.

Wychowanie i wykształcenie młodszego pokolenia, szczególnie tego, które rozpoczęło swą naukę w ojczyźnie, ale z powodu walk z bolszewikami i późniejszej sowietyzacji kraju nie mogło jej dokończyć było poważnym problemem dla środowisk emigracyjnych. Wiedzieli, że młodzież znalazła się w trudnej sytuacji, a brak środków do życia i możliwości finansowania nauki zmuszał ją do podejmowania dodatkowych prac, a często nawet do rezygnacji z dalszego kształcenia. Z kolei całkowita integracja z krajem, do którego wyjechali groziła wynarodowieniem. Nie pozostawało to bez wpływu na działalność emigracji, której zadaniem było przygotowanie świadomych i aktywnych elit, potrzebnych zarówno do pracy w ojczyźnie, która mogła niebawem odzyskać niepodległość, a także – w późniejszym terminie – do wymiany kadr działaczy politycznych na emigracji. Rządy i centra narodowe narodów prometejskich na emigracji miały bardzo ograniczone możliwości finansowe i nie mogły ufundować zadowalającej ilości stypendiów. W tej sytuacji cennym wsparciem dla emigrantów były stypendia oferowane studentom przez rząd czechosłowacki w latach 20. Sytuację tę próbowali wykorzystać także i przeciwnicy - rząd sowiecki podejmował próby przekupienia patriotycznej młodzieży znajdującej się w trudnej sytuacji finansowej i m.in. w 1923 roku w Berlinie oferował emigrantom stypendia, ale w zamian wymagał podpisania deklaracji o uznaniu ZSRR i zobowiązania do ukończenia studiów w ZSRR³.

W ramach współpracy w szerokim froncie prometejskim, wspieranej przez stronę polską niewielka grupa studentów (łącznie kilkadziesiąt osób) podjęła naukę w wyższych szkołach w Polsce, a nielicznym sfinansowano studia poza granicami kraju. Zasady tego niesformalizowanego „programu” stypendialnego, oficjalnie kierowanego przez Instytut Wschodni w Warszawie, nie były dotychczas przedmiotem szerszych rozważań⁴, pomimo tego iż z kręgów stypendystów wyszły postaci, które odegrały istotną rolę w ruchu prometejskim w drugiej połowie lat 30., a także w późniejszym okresie na emigracji.

Utworzenie „programu” stypendialnego

Formalnie inicjatywa przyznania pierwszych stypendiów wyszła od Instytutu Wschodniego, który na początku 1927 roku planował ułatwienie podjęcia

---

³ P. Libera (oprac.), *II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego*, Warszawa 2013, s. 112, 484.

⁴ Wspominali o tym problemie na marginesie swoich prac: S. Mikulicz (*Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1971) i P. I. Maj, *Działalność Instytutu Wschodniego w Warszawie 1926-1939*, Warszawa 2007 s. 109.

studiów w Polsce dwóm studentom tatarskim. Początkowo mieli nimi być poleceni przez Dżafera Sejdamera młodzi Tatarzy Krymscy: Ferid Numan i Hamdi Geraj, ale z powodów od nich niezależnych (jeden zmarł na gruźlicę, a drugi wrócił na Krym) nie przyjechali do Polski⁵. Pomysł utworzenia takich stypendiów nie był wyłączną inicjatywą Instytutu Wschodniego. Świadczy o tym chociażby adnotacja w liście Instytutu Wschodniego do Zygmunta Vetulaniego, radcy handlowego w Konstantynopolu, w którym zaznaczano, że zaproszenie stypendystów odbywa się za wiedzą płk. Tadeusza Schaetzela⁶. Pułkownik był wówczas szefem Oddziału II Sztabu Generalnego, a nieco wcześniej odegrał bardzo ważną rolę w tworzeniu zrębów ruchu prometejskiego i kierował nim ze strony polskiej przez następne lata. Pierwszy stypendysta pojawił się w Polsce jesienią 1927 roku. Był nim jednak nie Tatar, a Góral Kaukaski, Żanbek Chawżoko⁷. Początkowo był utrzymywany przez Instytut Wschodni i mieszkał w majątku jednego z sympatyków Instytutu. Dopiero w połowie 1928 roku, po wielu interwencjach, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP) przyznało trzy pierwsze stypendia Góralom Kaukaskim. Instytut pomógł im dopełnić formalności związane z pobytami w Polsce, umieścił ich na studiach, zorganizował mieszkania i naukę języka polskiego⁸.

Bardzo szybko okazało się, że stypendystów było znacznie więcej niż miejsc oferowanych przez MWRiOP. Według listy sporządzonej 8 czerwca 1928 roku przez sekretarza Instytutu Wschodniego Korwina-Pawłowskiego dla Wydziału Wschodniego Ministerstwa Spraw Zagranicznych (MSZ) było ich wówczas dziewięciu⁹. Z tego powodu koniecznym okazało się pozyskanie środków z innych źródeł. Ostatecznie brakujące środki przekazał MSZ i Sztab Główny (SG). Jak wynika z późniejszych dokumentów, stypendia te „noszące charakter w zasadzie publicznie nieujawniony” wypłacano od 1928 roku. Bez wątpienia największym problemem był zupełny brak zasad finansowania i organizacji stypendiów. W budżecie MWRiOP nie było osobnej pozycji, dlatego też stypendia dla studentów z „narodów uciśnionych” były przydzielane „z inicjatywy oraz osobistego poparcia tej sprawy przez p. [Witolda] Suchodolskiego”

⁵ CAW, Oddział II Sztabu Głównego [OIISG], sygn. I.303.4.5406, Instytut Wschodni do Z. Vetulaniego, 22 II 1927, odpis.

⁶ Ibidem, Z. Vetulani radca handlowy w Konspolu do Instytutu Wschodniego, Kostantynopol, 8 III 1927, nr 267/27/H oraz: Ibidem, Instytut Wschodni do Dżafera Sejdamera, 21 II 1927, odpis.

⁷ P. I. Maj, *Działalność Instytutu Wschodniego...*, *op. cit.*, s. 109.

⁸ CAW, OIISG, sygn. I.303.4.5406, Piotrowski do Schaetzla, nr 869, z 5 VI 1928.

⁹ Archiwum Akt Nowych [AAN], Ministerstwo Spraw Zagranicznych [MSZ], sygn. 6688, s. 75-76.

ówczesnego dyrektora Departamentu Nauki i Szkół Wyższych w MWRiOP. W rzeczywistości kwoty te (średnio stypendium wynosiło 150 złotych) wypłacano z kwot zapomogowych przeznaczonych na subsydiowanie studentów Polaków studiujących za granicą, co ilość stypendiów dla Polaków „wydatnie obniżyła”. Rocznie przydzielano od 6 do 8 stypendiów dla Kaukazczyków i „pewną sumę” dla Ukraińców. Opiekę nad stypendystami od samego początku sprawował Instytut Wschodni¹⁰.

Pierwsze próby uregulowania tego zagadnienia podjęto pod koniec 1930 roku. Oprócz słusznych postulatów pewną rolę w tej próbie reformy odegrały również wewnętrzne tarcia pomiędzy ówczesnym kierownictwem Instytutu Wschodniego reprezentowanym przez sekretarza generalnego S. Korwina-Pawłowskiego a „czynnikami” nadzorującymi ruch prometejski w MSZ i Oddziale II SG. Korwinowi-Pawłowskiemu zarzucano, że „ze względu na swoje przekonania polityczne, sprzeczne z intencjami czynników rządowych, prowadził on na tym odcinku [tj. stypendialnym] specjalną politykę”. Chodziło o popieranie przedstawicieli opozycji wobec centrów narodowych, które współpracowały z II RP (tu cytowano przykład Azera, Zachida Chan-Chojskiego i Gruzina, Jerzego Indżji, którego Ekspozytura 2 Oddziału II Sztabu Głównego podejrzewała o działalność inspirowaną przez ZSRR) i niesprawiedliwe, zbyt uznaniowe przyznawanie stypendiów (od 100 do 300 zł)¹¹. Część tych podejrzeń znajduje potwierdzenie w dokumentach. Wiadomo, że Korwin-Pawłowski utrzymywał kontakty między innymi z Góralek Kaukaskim, Wassanem Girej Dżabagi, przedstawicielem prawicowej opozycji wobec Ludowej Partii Górali Kaukaskich. Czarę goryczy przelała prelekcja Gireja Dżabagi w Instytucie Wschodnim, w trakcie której atakował on Saida Szamila i jego ojca. Z tego powodu został on ostatecznie skreślony z listy członków Instytutu Wschodniego, a Korwinowi-Pawłowskiemu odebrano funkcję kuratora Orientalistycznego Koła Młodych (OKM) i powierzono ją Wiktorowi T. Drymmerowi¹². Ponadto w marcu 1931 roku zażądano od studentów deklaracji lojalności wobec państwa polskiego i organizacji Górali Kaukaskich w Warszawie. Tylko dwaj taką deklarację złożyli (Czukua i Usmi), dwaj pozostali (Batyrbek Khazi-Chan i Murat Bey Baragun) związali się z opozycją reprezentowaną przez Wassana Gireja Dżabagi. W związku z

¹⁰ CAW, OIISG, sygn. I.303.4.5497, Pro domo, notatka dla naczelnika WW MSZ, dyr. Suchodolskiego z MWRiOP, Drymmera z WP MSZ, i Szefa O II, 30 XII 1930, nr 1987/II.Inf./2/XI. CAW, I.303.4.5497, Projekt pisma T. Pełczyńskiego, szefa O II do Ministerstwa Skarbu.

¹¹ Ibidem, Pro domo, notatka dla naczelnika WW MSZ, dyr. Suchodolskiego z MWRiOP, Drymmera z WP MSZ, i Szefa O II, 30 XII 1930, nr 1987/II.Inf./2/XI.

¹² P. I. Maj, *Działalność Instytutu Wschodniego...*, *op. cit.*, s. 102-103.

tym postanowiono pierwszych popierać, a wobec drugich postępować według normalnych przepisów administracyjnych¹³.

W sprawie zasad przyznawania stypendiów, postanowiono, że będą one scentralizowane w MWRiOP, ich wysokość ustalono na 200 zł, a kategorię uczelni i osobę kandydata uzgadniano w porozumieniu MWRiOP, MSZ i SG. Chwilowo postanowiono, że do stypendium wypłacanego przez MWRiOP dwa pozostałe podmioty dodadzą sumę 50 zł. „Manipulacja wypłaty” miała być skoncentrowana w rękach zastępcy naczelnika Wydziału Prasowego MSZ W. T. Drymmera, który w tym czasie nadzorował OKM. W praktyce Drymmer miał przekazywać pieniądze z MSZ i SG na ręce prezesa OKM, Włodzimierza Bączkowskiego, który miał je rozdysponować i zwrócić pokwitowania¹⁴. Ustalenia te miały jednak wymiar doraźny, gdyż w budżecie MWRiOP nadal brakowało odpowiedniej pozycji. Pod koniec maja 1931 roku szef Oddziału II planował zwrócić się do Ministerstwa Skarbu z prośbą o utworzenie osobnego stałego konta w MWRiOP. Planowano zarezerwować na ten cel sumę 48 tysięcy złotych rocznie, co pozwolić miało na wypłacenie stypendiów w wysokości 200 złotych 20 studentom. Okazało się jednak, że ogólna „akcja oszczędnościowa rządu spowoduje dalszą kompresję budżetową” w MWRiOP i doprowadzi do całkowitego skreślenia z budżetu sum, z których wypłacano stypendia studentom pochodzącym z „narodów ujarzmionych”. Likwidacja tych pozycji miała nastąpić z dniem 1 stycznia 1932 roku¹⁵.

Z racji wycofania się MWRiOP dokonano pewnych zmian i od 1932 roku środki na stypendia pochodziły ze środków MSZ (1400 zł) i Sztabu Głównego (900 zł). W lutym 1932 roku wypłacano je 13 osobom (jako ostatni uzyskał je Gruzin, Tite Beriszwili) w nieco niższej stawce niż wcześniej (zamiast 200 wypłacano 175 zł)¹⁶. Wyjątkiem był Musa Sabri, który zachował jeszcze przez pewien czas wcześniej prawa do stypendium z ramienia MWRiOP. W tym okresie łączna liczba stypendystów wynosiła 14 osób¹⁷. Wobec niemożliwości umocowania stypendiów w MWRiOP wszystkie sprawy związane ze stypendiami z dniem 1 kwietnia 1932 zostały skoncentrowane w Ekspozyturze 2., która z racji bezpośredniego zainteresowania zagadnieniami prometejskimi, dążyła do utworzenia większej liczby stypendiów. „Tendencją

¹³ RGVA, Ekspozytura 2 Oddziału II SG, sygn. 461k-1-340, k. 9, Notatka L. dz. 2348/II.Inf./IX z 27 III 1931.

¹⁴ CAW, OIISG, sygn. I.303.4.5497, Pro domo, notatka dla naczelnika WW MSZ, dyr. Suchodolskiego z MWRiOP, Drymmera z WP MSZ, i Szefa O II, 30 XII 1930, nr 1987/II.Inf./2/XI.

¹⁵ Ibidem, Notatka wewnętrzna E2 nr 3763/II.Inf./2/XI z 31 XII 1931, Ks. B. Żongołłowicz do szefa Sztabu Głównego, 14 XI 1931, nr IV NS/7376/31.

¹⁶ Jedynie dla A. Zihni pozostawiono sumę 200 zł.

szefa Ekspozytury 2, jest dalsze powiększanie sumy stypendialnej” - informuje wewnętrzny dokument Ekspozytury 2. Niebawem stypendia pobierało 26 studentów, w tym w kraju studiowało: 3 Górali Kaukaskich, 5 Azerów, 3 Tatarów Kazańskich, 3 Gruzinów, 4 Ukraińców, a poza granicami II RP (w Niemczech i w Czechosłowacji): 3 Ukraińców i 4 Turkiestańczyków. W ramach reformy systemu stypendialnego postanowiono także, iż środki będą przekazywane zainteresowanym za pośrednictwem Instytutu Wschodniego, który z kolei przekazywał odpowiednie sumy Orientalistycznemu Kołu Młodych i Ukraińskiemu Instytutowi Naukowemu¹⁸, a w przypadku studentów uczących się za granicą – przez przedstawicieli emigrantów. Postanowiono także, iż przyjmowanie nowych stypendystów miało być „ujęte w takie formy, aby zarówno organizacje, przedstawiające kandydatów, jak i sam stypendysta wyraźnie odczuli, że pomoc materialna i naukowa, udzielana przez państwo polskie, nakłada na nich wzajemne obowiązki natury ideologicznej, nie ma charakteru wiążącego polskie czynniki urzędowe na stałe, lecz zawsze może podlegać rewizji”¹⁹.

Poważne zmiany w organizacji i funkcjonowaniu ruchu prometejskiego miały miejsce po podpisaniu traktatu polsko-sowieckiego w 1932 roku²⁰. Strona polska nie mogła już jawnie popierać dążeń narodów podbitych przez Rosję i z tego powodu większość prac prometejskich poddano głębszej konspiracji i zgrupowano w Ekspozyturze 2. Poza tym przeprowadzono znaczną redukcję środków finansowych przeznaczonych na wspieranie działalności prometejskiej, co zmusiło stronę polską do drastycznych cięć w przyznawanych subwencjach. Co ciekawe, ostatecznie kwot przeznaczonych na stypendia postanowiono nie zmieniać „wobec ich minimum” i pozostały w dotychczasowej wysokości. Podobne zasady zastosowano w stosunku do opłat czesnego²¹. Sytuacja finansowa była jednak trudna i nie pozwalała na zwiększenie liczby przyznawanych stypendiów. Środki na ten cel mogły pojawić się dopiero po redukcji innych potrzeb. Doskonale świadczy o tym próba zwiększenia stypendiów dla studentów ukraińskich. Do maja 1933 roku na

---

¹⁷ CAW, OIISG, sygn. I.303.4.5497, L. 134/II.Inf./2/I/32 z 19 II 1932, notatka wewnętrzna E 2.

¹⁸ Na temat działalności Ukraińskiego Instytutu Naukowego patrz: S. Kozak, *Ukraiński Instytut Naukowy w Warszawie 1930-1939*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze” 2008, t. 25-26, s. 15-22.

¹⁹ P. Libera (oprac.), *II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego*, op. cit., s. 259-261, 263.

²⁰ E. Charaszkiewicz, *Zagadnienie prometejskie (referat uzupełniający)*, 12 II 1940, [w:] A. Grzywacz, M. Kwiecień, G. Mazur, (oprac.), *Zbiór dokumentów pptk. Edmunda Charaszkiewicza*, Kraków 2000.

²¹ P. Libera (oprac.), *II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego*, op. cit., s. 272-273.

ten cel przeznaczano 825 złotych miesięcznie. Z dniem 1 maja 1933 przyznano dodatkowe stypendium w wysokości 175 zł sekretarzowi prof. Romana Smal-Stockiego, Andrzejowi Krzyżanowskiemu. Ponieważ prof. Aleksander Łotocki, dyrektor UIN chciał utworzyć jeszcze jedno stypendium, a z powodów finansowych było to niemożliwe, postanowiono, że dotychczasowe stypendium w wysokości 175 zł pobierane przez czterech stypendystów zostanie zredukowane do 150 zł, a z pozostałej sumy powstanie dodatkowe stypendium dla Hleba Łazarewskiego²².

We wrześniu 1935 sytuacja uległa zmianie i po rozmowie kpt. Charaszkiwicza z dyrektorem departamentu ogólnego MWRiOP, Aleksandrem Kawałkowskim, związanym z ruchem prometejskim²³, uzgodniono, że MWRiOP będzie mogło finansować ze swojego budżetu stypendia dla kilku studentów. Kapitan Charaszkiwicz zdecydował, że będą to: Ibrahim Otar, Edige Szynekiewicz, Azis Ozer i Grzegorz Kerzelli²⁴. W późniejszym okresie sytuacja nie uległa poważniejszym zmianom. Na ilość stypendiów i zasady ich przyznawania nie wpłynęły także zmiany jakie w drugiej połowie lat 30. miały miejsce na terenie Instytutu Wschodniego²⁵. Tuż przed wybuchem II wojny światowej stypendystów prometejskich „wszystkich narodowości” miało być „ogółem 30”²⁶.

Zasady przyznawania stypendiów

Stypendia będące w gestii MWRiOP były przyznawane na wniosek MSZ. I tak na wniosek kolonii Górali Kaukaskich w Polsce MSZ zwracał się do MWRiOP, a ten z kolei przyznawał stypendia, które przekazywał do właściwych uczelni²⁷. W takiej sytuacji istotnym warunkiem przyznania stypendium była decyzja MWRiOP o przyznaniu środków, co stawiało „czynniki” zajmujące się ruchem prometejskim ze strony władz polskich w trudnej sytuacji. Doskonałym przykładem jest rozmowa lidera organizacji niepodległościowej turkiestańskiej, Mustafy Czokajewa ze Stanisławem Zaćwilichowskim 20 lipca 1930 roku w Paryżu. Jednym z omawianych tematów była kwestia przyjęcia do szkół podchorążych w Polsce Turkiestańczyków. Uzgodniono, że ich nauka powinna być poprzedzona poznaniem

²² CAW, OIISG, sygn. I.303.4.5507, L. dz. 802/II.Inf./2/33 z 27 V 1933.

²³ E. Charaszkiwicz, *Zagadnienie prometejskie (referat uzupełniający)*, 12 II 1940, *op. cit.*, s. 69.

²⁴ CAW, OIISG, sygn. I.303.4.5497, Notatka E. Charaszkiwicza, 14-17 IX 1935.

²⁵ P. I. Maj, *Działalność Instytutu Wschodniego...*, *op. cit.*, s. 140-143.

²⁶ E. Charaszkiwicz, *Zagadnienie prometejskie (referat uzupełniający)*, 12 II 1940, *op. cit.*, s. 82.

²⁷ AAN, MSZ, sygn. 6685, k. 17. MWRiOP do WW MSZ, 12 VI 1929, nr IV SW 11 pf/29.

języka polskiego, co z kolei zależało od ewentualnego przyznania środków przez MWRiOP²⁸. Ostatecznie do Polski nie przyjechali. Jeszcze w 1931 roku bezpośrednio do ministerstwa zwracały się w tej sprawie także i inne podmioty, jak na przykład Orientalistyczne Koło Młodych. W późniejszym okresie, po zmianach w przyznawaniu stypendiów, wnioski kierowano już za pośrednictwem Instytutu Wschodniego (lub OKM) albo Wydziału Wschodniego MSZ i Ekspozytury 2. Do tych dwóch ostatnich instytucji należała ostateczna decyzja o przyznaniu stypendium. I tak na przykład 26 V 1931 r. Ukraiński Centralny Komitet wnioskował do kpt. Rybczyńskiego o stypendia dla 10 studentów, z czego połowa była obywatelami II RP, a połowa to studenci „znani (...) Zarządowi (...) ze strony zupełnej lojalności wobec Państwa Polskiego²⁹. Trzeba zauważyć, że stypendia zawsze były przydzielane na wniosek kierownictwa organizacji niepodległościowych. Bardzo często kwestie te omawiano na wspólnych spotkaniach polsko-prometejskich³⁰.

Stypendia były przeznaczone przede wszystkim dla młodzieży pochodzącej z emigracji „narodów ujarzmionych”. Pod koniec 1930 roku precyzowano, że powinny one obejmować: Ukraińców, Azerów, Gruzinów, Górali Kaukaskich, oba odłamy Tatarów, Kozaków i Karelczyków³¹. W grudniu 1932 roku wyraźnie określono ramy osób objętych programem stypendialnym. Mogli je pobierać studenci kształcący się na studiach lub w szkołach zawodowych, absolwenci uzupełniający studia i zdobywający stopnie naukowe oraz „osoby, które [...] nie posiadają tych warunków, lecz ze względów politycznych muszą być subsydiowane na prawach stypendystów”. Wysokość stypendiów określono na maksymalną sumę 200 zł w Polsce i 30 dolarów za granicą.³² W praktyce najwięcej stypendystów pochodziło z trzech narodów kaukaskich, Ukrainy oraz Tatarów i Turkiestańczyków. Absolutnym wyjątkiem było umieszczenie na liście stypendystów Polaka z Litwy, Feliksa Zahory Ibiańskiego.

Zaskakującym może się wydać umieszczenie na wspólnej liście ze stypendystami kaukaskimi studentów białoruskich. Jak wiadomo, przedstawiciele emigracji białoruskiej formalnie nie brali udziału we wspólnym froncie pro-

---

²⁸ P. Libera (oprac.), *II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego*, op. cit., s. 161.

²⁹ CAW, OIISG, sygn. I.303.4.5497, Zarząd Główny Ukraińskiego Centralnego Komitetu do kpt. J. Rybczyńskiego, nr 1796, 26 V 1931.

³⁰ Patrz np.: P. Libera (oprac.), *II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego*, op. cit., s. 363, 368.

³¹ CAW, OIISG, sygn. I.303.4.5497, Pro domo, notatka dla naczelnika WW MSZ, dyr. Suchodolskiego z MWRiOP, Drymmera z WP MSZ, i Szefa O II, 30 XII 1930, nr 1987/II.Inf./2/XI, Projekt pisma T. Pełczyńskiego, szefa O II do Ministerstwa Skarbu,

³² P. Libera (oprac.), *II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego*, op. cit., s. 259-261.

metejskim³³ i w zachowanej dokumentacji związanej z ruchem prometejskim wątek ten jest prawie nieobecny. Z drugiej strony nie ulega wątpliwości, że sytuacja studentów białoruskich była – przynajmniej przez pewien czas – omawiana łącznie z innymi narodami prometejskimi i w dokumentacji wewnętrznej umieszczani byli na wspólnej liście stypendystów³⁴. W rzeczywistości ich sytuacja była nieco odmienna, gdyż otrzymywali „nie stypendia, lecz zapomogę dla Związku Studentów Białorusinów w Warszawie”. Zapomoga ta była znacznie niższa i rozdzielana w nieco inny sposób. W 1933 roku studentów białoruskich było 14, a w roku akademickim 1934/1935 ich liczba spadła do 10 osób³⁵. Można odnieść wrażenie, że strona polska starała się ich związać z działalnością prometejską i to nawet bez porozumienia z przedstawicielami emigracji białoruskiej. Wiadomo, że przynajmniej niektórzy z nich byli związani z OKM, a jeden z tych studentów, Adam Taranda był po II wojnie światowej przedmiotem rozpracowania ze strony komendy wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Poznaniu z powodu członkostwa w Orientalistycznym Kole Młodych i pobierania „stypendium od Ekspozytury 2”. Rozpracowanie, krótkotrwałe zakończyło się oddaniem sprawy do archiwum ponieważ stwierdzono, że Taranda nie prowadzi wrogiej działalności przeciwko PRL³⁶.

Pierwotnie stypendia przyznawano na studia na terenie Polski, a zarządzał nimi Instytut Wschodni. Sytuacja uległa zmianie w połowie 1933 roku, kiedy po raz pierwszy przyznano stypendium dla studenta kształcącego się na zagranicznej uczelni – Akakiego Ramiszwilego – syna prezydenta Gruzji na uchodźstwie Noe Ramiszwilego, zamordowanego 7 grudnia 1930 roku. W związku z tym Ekspozytura 2 wprowadziła pewne zmiany, które podporządkowywały Instytutowi Wschodniemu również stypendia zagraniczne. Instytut miał „za zadanie zwrócenie uwagi na społeczny charakter pomocy gracji metalowej [tj. emigracji prometejskiej] ze strony polskiej w dziedzinie kulturalnej”³⁷. W późniejszym okresie studenci uczyli się na uczelniach we Francji, w Niemczech i w Czechosłowacji³⁸.

³³ R. Smal-Stocki, *Walka o niepodległość narodów ujarzmionych przez Rosję Sowiecką*, [w:] M. Kwiecień, G. Mazur, *Przyczynek do dziejów ruchu prometejskiego w Polsce*, „Zeszyty Historyczne”, 2001, t. 136, s. 107.

³⁴ CAW, OIISG, sygn. I.303.4.5497, k. 70, Spis stypendystów z 1933 roku.

³⁵ Ibidem, sygn. I.303.4.5571, L.dz. 2883/II/2/34 z 31 X 1934; CAW, OIISG, sygn. I.303.4.5497, k. 116, Notatka W. Bączkowskiego z 1933 r. w sprawie podań stypendystów Białorusinów zainteresowanych odbyciem praktyk wakacyjnych.

³⁶ AIPN Po 08/62, Sprawa ewidencyjno-obszerności Taranda Adam, ur. 21.IX.1908. Sprawa rozpoczęta 30 XI 1955 i zakończona 23 XI 1956.

³⁷ CAW, OIISG, sygn. I.303.4.5497, Charaszkiewicz do Martina, 1287/16/33 z 7 VIII 1933, kopia.

³⁸ Patrz wykaz stypendystów w: P. Libera (oprac.), *II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego*, *op. cit.*, s. 259-260.

Na początku 1940 roku w raporcie o działalności prometejskiej Edmund Charaszkiewicz twierdził, że w ramach programu stypendialnego fundowano stypendia w Polsce, Wilnie, Poznaniu, Krakowie i w Warszawie, ale także i w Paryżu, Berlinie i w Kairze³⁹.

Wśród stypendystów pojawiali się ważni działacze prometejscy, bliscy współpracownicy kierowników ośrodków emigracyjnych, ale sporadycznie również dzieci znanych polityków. Często ich obecność była związana z trudną sytuacją osobistą, wynikającą ze śmierci bliskich. Pierwszym był wspomniany Akaki Ramiszwili, któremu przyznano stypendium na wniosek rządu gruzińskiego w Paryżu⁴⁰ od 1 IX 1933 roku w wysokości 200 zł⁴¹. Kilka lat później stypendium przyznano synowi Giorgiego Gwazawy, redaktora naczelnego „La Revue Promethee”. Dżamlet Giorgi Gwazawa był bardzo pozytywnie oceniany przez polską placówkę w Paryżu. Podkreślano, że równocześnie studiował na II roku prawa i zapisał się na kursy inżynierskie, a „(...) swymi zdolnościami, pracowitością i ideowością – zasługuje całkowicie na nasze poparcie”⁴². Nieco inaczej wyglądała sytuacja córki Noego Żordanii. W marcu 1937 roku major Włodzimierz Dąbrowski, szef placówki w Paryżu, pisał do kapitana Charaszkiewicza, że o stypendium dla Natalii Żordanii, (bez wiedzy prezydenta Żordanii) nieoficjalnie zabiegał bardzo ceniony przez stronę polską Sandro Menagariszwili. Wniosek motywował trudną sytuacją finansową Żordanii, który miał wówczas bardzo niskie pobory. Ostatecznie jego córka otrzymała od 1 maja 1937 roku stypendium w wysokości 120 zł, które planowano jej podnieść do 160 zł, ale dopiero z chwilą zwolnienia stypendium przez Tite Berliszwilego, co miało mieć miejsce na początku roku szkolnego 1937/1938. Aby nie zdekonspirować roli Sandro Menagariszwilego, Charaszkiewicz sugerował aby powiedzieć Żordanii, że stypendium jest polską inicjatywą⁴³. Ostatnią postacią, o której warto wspomnieć była córka zasłużonego działacza gruzińskiego, Simona Mdiwani. Po raz pierwszy Nelly Mdiwani otrzymała kwotę 500 zł jako pomoc doraźną na opłacenie kursu i końcowego egzaminu⁴⁴. W późniejszym okresie planowano przekazać jej stypendium, które odebrano Tejmurazowi Taktakiszwilemu⁴⁵, ale w międzyczasie zmarł jej ojciec

³⁹ E. Charaszkiewicz, *Zagadnienie prometejskie (referat uzupełniający)*, 12 II 1940, *op. cit.*, s. 64.

⁴⁰ RGVA, Ekspozycja 2 Oddziału II Sztabu Głównego, sygn. 461k-1-247, k. 411. 238/33/39, z 31 VII 33.

⁴¹ CAW, OIISG, sygn. I.303.4.5497, Wyciąg z decyzji rządu gruzińskiego z 15 VII 1933; Pro domo, L. dz. 1287/16/33 z 7 VIII 1933.

⁴² Ibidem, sygn. I.303.4.5571, L. dz. 9/II/2/37 z 11 I 1937.

⁴³ Ibidem, sygn. I.303.4.5672, L. dz. 846/II/2/37 z 12 IV 1937.

⁴⁴ Ibidem, , sygn. I.303.4.5571, L. dz. 1003/II/2/37 z 12 IV 1937.

⁴⁵ Ibidem, L. dz. 3365/II/2/37 z 18 XII 1937.

(1937). Ostatecznie, od stycznia 1938 otrzymywała stypendium w wysokości 120 zł.

Pomoc strony polskiej dla stypendystów nie ograniczała się do wypłaty samej zapomogi, która miała umożliwić naukę. W stosunkowo trudnej sytuacji gospodarczej w tym okresie, absolwenci mieli wielokrotnie spore trudności ze znalezieniem posady a nawet praktyki. O pomoc w znalezieniu praktyk albo posad dla absolwentów prosił stronę polską generał Aleksander Zachariadze, w kwietniu 1936 roku⁴⁶. Wiadomo, że przynajmniej w niektórych przypadkach starano się poprawić sytuację absolwentów. W tym celu w 1937 roku senator Stanisław Siedlecki przeprowadził rozmowę ze Stefanem Starzyńskim. Powołując się na tę rozmowę, Zarząd Instytutu Wschodniego zwrócił się do Zarządu Miejskiego m. st. Warszawy z prośbą o przyznanie stypendystom Instytutu zatrudnienia w Zarządzie Miejskim⁴⁷.

Problem kontroli stypendystów

Strona polska traktowała stypendystów jako przyszłych, świadomych działaczy prometejskich i dlatego szczególną uwagę zwracała na ich ideowość i zaangażowanie w działalność prometejską. Mówiąc o powolnej wymianie kadr w ruchu prometejskim, na konferencji w grudniu 1934 roku przypomniano, że strona polska zwracała uwagę na dorastającą młodzież. „Te rzeczy robimy bardzo wyraźnie i w chwili obecnej mamy w różnych środowiskach około 40 stypendystów ze wszelkich odcinków” i dodawano, że „dzięki systemowi stypendialnemu możemy odnawiać, w możliwie tani sposób, szeregi prometeuszowskie, nie idąc po linii radykalnego wyrzucania głów”⁴⁸.

Te oczekiwania nie zawsze znajdowały swe odbicie w rzeczywistości. Z tego powodu strona polska wprowadziła nadzór nad programem stypendialnym. Pomysł aby nadzór nad stypendystami był prowadzony przez OKM pochodził od Karola Dubicz-Penthera, który zniechęcony lekceważącym stosunkiem studentów kaukaskich do nauki i procedur obowiązujących w Polsce („Nieustanne opóźnianie wypłat stypendiów po ukończeniu roku, abnegacja panująca wśród młodzieży kaukaskiej nieustannie spóźniającej się z odnawianiem terminów pobytu itp.”), postanowił „uzdrowić” sytuację programu stypendialnego. Rozwiązanie takie zasugerował na spotkaniu na początku 1931 roku⁴⁹. Od tej pory bezpo-

---

⁴⁶ CAW, OIISG, sygn. I.303.4.5497, 22 IV 1936, pismo gen. A. Zachariadze.

⁴⁷ Ibidem, Górka do ZM m. st. Wwy, nr 85/37 z 5 V 1937.

⁴⁸ P. Libera (oprac.), *II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego*, *op. cit.*, s. 313.

⁴⁹ CAW, OIISG, sygn. I.303.4.5554, Notatka W. Bączkowskiego (Współpraca z Ukraińcami na terenie OKM), 1931.

średnio za nadzór nad stypendystami odpowiadał prezes OKM, Włodzimirz Bączkowski. W czerwcu 1932 roku sporządził on tajną charakterystykę części stypendystów. Jego oceny, bardzo surowe, podsumowały zarówno postępy w nauce jak i zaangażowanie w działalność niepodległościową i ruch prometejski. Dla przykładu warto zacytować kilka z nich. I tak grupę 5 stypendystów Azerów podzielił na dwie części: „Pierwsza to Azis Melik-Zade i Zahid Chan-Chojski, których można pobudzić do aktywności, może nawet twórczej, pod warunkiem ich kształcenia w duchu ideologii wolnościowej i rewolucyjno-antybolszewickiej przez autorytatywnego wodza; do drugiej grupy należy reszta (Sziukriu Rustembeli, Rahim Zejnał-Zade i Hidayet Israfil bey). Są to ludzie, którzy pod wpływem bojaźni utracenia stypendium pójdą wszędzie i wykonają każde polecenie, lecz nigdy sami nie staną się ‘siłami samoporuszającymi’, przekonanymi, aktywnymi jednostkami, wyznawcami filozofii czynu. Są tedy balastem i elementem niekorzystnym”⁵⁰. Podobnie ostro oceniał stypendystów Górali Kaukaskich. Wśród trzech osób, które scharakteryzował⁵¹, negatywnie oceniał Mahometa Czukuę, za to pozytywnie wypowiadał się na temat Żanbeka Chawżoko⁵² i Bało Biłłati⁵³. Ostatecznie, po dokonanych kontrolach, stypendystów ostrzeżono, że w przypadku niewywiązywania się z podjętych zobowiązań utracą prawa do stypendiów⁵⁴. Oczekiwania strony polskiej wobec stypendystów zostały im przedstawione na specjalnym zebraniu, które miało miejsce 29 maja 1934 roku w lokalu OKM. Na zebraniu pojawił się szef Ekspozytury 2, kpt. Edmund Charaszkiwicz, który wystąpił w charakterze członka zarządu Instytutu Wschodniego i przedstawił studentom „punkt widzenia Instytutu Wschodniego i zainteresowanych czynników polskich (nie precyzując jakich) na stanowisko prawne i organizacyjną zależność stypendystów do ich środowisk emigracyjnych i do

⁵⁰ Ibidem, sygn. I.303.4.5572, Notatka sporządzona na podstawie opracowania W. Bączkowskiego (Stypendyści azerbejdżańscy), 2 VI 1932.

⁵¹ CAW, OIISG, sygn. I.303.4.5571, Notatka sporządzona na podstawie opracowania W. Bączkowskiego (Stypendyści Górale Kaukascy), VI 1932.

⁵² „(...) posiada silną wolę, przepisy Koranu niezupełnie przestrzega. Trochę 'bezbarwny' i małoaktywny, jest jednak akuratywny i solidny w pracy. Mimo to nie posiada on walorów dobrego 'prometeisty', chociaż rozumie i docenia doniosłość prometeizmu i jest patriotą. Z powyższego można wyciągnąć wniosek, że Chawżoko jest jednostką dodatnią. Nie jest wykluczone, że w odpowiednich warunkach potrafi okazać się b. aktywnym”.

⁵³ „(...) czyni dobre postępy w nauce, skromny. (...) jest mało aktywny i robi wrażenie człowieka bezbarwnego i pozbawionego temperamentu. (...) jest daleki od obrazu przejętego ideą prometejską – mógłby być raczej prometeistą gabinetowym. Wniosek z powyższego taki, że Biłłati jest jednostką dodatnią”.

⁵⁴ P. Libera (oprac.), *II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego*, op. cit., s. 261.

Orientalistycznego Koła Młodych”. Następnie Charaszkiewicz przedstawił postulaty, które studenci mają do spełnienia „w zakresie politycznym, społecznym i ideowo-twórczym”. Studentów poinformowano, że raz na pół roku ich wyniki w nauce będą kontrolowane, a ponadto oczekuje się od nich „czynnej pracy organizacyjnej”. Mieli udzielać się przede wszystkim w pracach OKM lub innych polskich organizacji młodzieżowych „przez rozwijanie na ich terenach propagandy zagadnienia prometeuszowskiego”⁵⁵. Przypadki niesolidnych stypendystów starano się rozwiązywać bardzo szybko i zdecydowanie. Nie grała większej roli pozycja ani znajomości danej osoby. Doskonałym przykładem jest sytuacja Tejmuraza Taktakiszwilego, prywatnie zięcia Giorgiego Gwazawy, znanego polityka gruzińskiego. Taktakiszwili w 1936 roku otrzymał jednoroczne stypendium na ukończenie studiów. Kiedy stypendium wygasło 31 XII 1937 roku, postanowiono, że zostanie wstrzymane. Decydującą okazała się opinia majora Włodzimierza Dąbrowskiego, który „poznał ostatnio dokładniej wartość Taktakiszwilego. Okazuje się, że jest to łazik, typ wiecznego studenta, a w ogóle stara się żyć łatwo”⁵⁶.

Dodatkowym sposobem wywierania presji na stypendystów była konieczność płacenia czesnego. Początkowo na ten cel stypendyści otrzymywali środki z MWRiOP, a następnie z MSZ. W późniejszym okresie, kiedy stypendia nadzorowała Ekspozytura 2 postanowiono rozwiązać ten problem inaczej. W przypadku studentów uczelni państwowych, Olgierd Górka, reprezentujący Instytut Wschodni miał wystarać się o zwolnienie studentów z opłat. Planowano, że w tym celu zwróci się do Uniwersytetu Warszawskiego (6-10 zwolnień), Politechniki Warszawskiej (8-10 zwolnień), Szkoły Sztuk Pięknych (5 zwolnień) i Szkoły im. Wawelberga (6 zwolnień). Nie udało się tego osiągnąć na uczelniach prywatnych i dlatego postanowiono, że w przyszłości stypendia będą dotyczyły tylko słuchaczy uczelni państwowych, a w wypadku przeciwnym kosztą czesnego stypendysta będzie musiał pokryć we własnym zakresie. W praktyce zdarzały się jednak wyjątki wynikające z interwencji kierowników organizacji niepodległościowych w konkretnych przypadkach (np. w lutym 1933 roku Simon Mdiwani interweniował w sprawie Tite Beriszwilego i Grzegorza Kerceleli)⁵⁷.

Strona polska miała jednak świadomość, że w niektórych przypadkach zbyt pasywność młodzieży jest spowodowana zachowaniem starszych polityków. „Jeżeli młodzieży nie umie się dać entuzjazmu, to za posadki i stypendia

⁵⁵ CAW, OIISG, sygn. I.303.4.5571, L.dz. 1290/II/2/34 z 30 V 1934.

⁵⁶ Ibidem, L. dz. 3366/II/2/37 z 18 XII 1937.

⁵⁷ Ibidem, L. dz. 1632/II.Inf./2/XI/32 z 15 XI 1932.

nie kupi się ruchu ideowego” - pisał Karol Dubicz-Penther z Konstantynopola w 1934 roku⁵⁸. W tym celu po 1935 roku wdrożono szeroki program reformy ruchu prometejskiego na wielu odcinkach⁵⁹.

Działalność polityczna stypendystów

Kwestia nadzoru, ostrej oceny i dyscyplinowania stypendystów nie powinna przysłańać faktu, że w gronie tym znaleźli się również wybitni działacze prometejscy, którzy jeszcze w latach 30. XX wieku odegrali ważną rolę w działalności politycznej⁶⁰. Ich aktywność przejawiała się na wielu płaszczyznach, obecnie trudnych do zbadania dla pojedynczych badaczy, którzy z reguły nie dysponują ani znajomością wszystkich języków ani też źródłami wytworzonymi przez wszystkie organizacje, które należały do tzw. frontu prometejskiego. Z tego powodu można wymienić tylko niektóre z obszarów działalności stypendystów, przede wszystkim na terenie Polski.

Stypendyści brali przede wszystkim udział w pracach Klubu Prometeusz. Już w drugim sprawozdaniu z działalności Klubu na liście członków rzeczywistych pojawili się stypendyści z Kaukazu Północnego: Ajtek Kunduch, Mahomet bej Czukua i Kosta Zangi. W 1930 roku powstała również sekcja studencka⁶¹, w której skład wchodziłi ówczesni albo przyszli stypendyści: Iwan Łypowecki (przewodniczący), Bało Biłłati (zastępca przewodniczącego), Włodzimierz Iwanowicz (sekretarz) i Szukri Rustambejli (skarbnik). W 1934 roku do zarządu sekcji studenckiej wszedł Ukrainiec, Andrzej Krzyżanowski⁶². Młodzież prometejska brała aktywny udział w redagowaniu pisma „Młody Prometeusz”, które ukazało się po raz pierwszy na początku 1936 roku. Redaktorem i administratorem pisma został stypendysta Instytutu Wschodniego, Gruzin Mikołaj Bagrationi. W pierwszym numerze ukazały się między innymi teksty Edige Szynkiewicza, Ab-

---

⁵⁸ P. Libera (oprac.), *II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego*, op. cit., s. 290.

⁵⁹ Patrz więcej: P. Libera, *Ewolucja ruchu prometejskiego w okresie międzywojennym*, [w:] M. Kornat (red.) *Ruch prometejski i walka o przebudowę Europy Wschodniej (1918-1940)*, Warszawa 2012, s. 219-244.

⁶⁰ Z racji swej objętości wykaz stypendystów Instytutu Wschodniego zostanie opublikowany w osobnym tekście na łamach „Nowego Prometeusza”.

⁶¹ Istnieje pewna rozbieżność co do daty powstania tej sekcji. Sprawozdanie z działalności Klubu za rok 1930 informuje, że sekcja taka już powstała i podaje jej skład (Prometeusz 1930, [Warszawa], bdw, s. 6), natomiast sprawozdanie z działalności Klubu za rok 1931 podaje, że sekcja została „zorganizowana” w 1931 roku, podobne informacje zamieszczono w sprawozdaniu za okres 15 III 1934 – 15 III 1935 (P. Libera (oprac.), *II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego*, op. cit., s. 193-194, 320-321).

⁶² Prometeusz 1930, [Warszawa], bdw, s. 6; E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939*, Toruń 2004, s. 152, 154.

dullah Zihni i Bało Biłłati⁶³. Pismo to trudno jednak uważać za przedsięwzięcie udane. Pierwszy numer ukazał się w wersji powielanej, drugi wydano dopiero po dwóch latach, w 1938 roku. Pomimo pewnych ambicji zasięg jego był bardzo ograniczony. Niektórzy stypendyści brali udział w pracach Klubu poza sekcją studencką. I tak Andrzej Krzyżanowski był dwukrotnie wybrany członkiem zarządu Klubu w 1934 i 1936 roku⁶⁴, a wielu z nich wygłaszało także odczyty w Klubie Prometeusz (m.in. Hleb Łazarewski, A. Krzyżanowski)⁶⁵. Stypendyści aktywnie współpracowali także z Instytutem Wschodnim, a wielu było członkami Orientalistycznego Koła Młodych. Angażowali się w działalność odczytową w Instytucie. Z niepełnego zestawienia sporządzonego przez P. I. Maja wynika, że referaty swe prezentowali: Machomet Czukua, Żanbek Chawżoko, Kosta Zangi, Maria Cotadze, Edige Szynekiewicz, Mohamet Czukua, Tahir Szakir⁶⁶. Poza tym publikowali na łamach polskich pism prometejskich („Wschód-Orient”, „Biuletyn Polsko-Ukraiński”, „Przegląd Europy Wschodniej”)⁶⁷.

Informacje o aktywności działaczy prometejskich w środowisku polskim nie są jednak w pełni miarodajne, ponieważ należy pamiętać, że działali oni przede wszystkim w swoich środowiskach narodowych, działali w tamtejszych organizacjach i instytucjach zrzeszających emigrantów, publikowali w pismach wydawanych w różnych językach. Tylko część z nich łączyła działalność na terenie polskim i w organizacjach narodowościowych. Inni, jak na przykład większość stypendystów turkiestańskich, studiowali w Berlinie lub w Jenie i bezpośrednich kontaktów z Polską nie miała. Podobnie wyglądała sytuacja niektórych studentów gruzińskich czy ukraińskich. Z punktu widzenia liderów emigracji „narodów ujarzmionych” działalność ta wcale nie była mniej istotna od aktywności w środowisku polskim. Świadczy o tym podejście Mustafy Czokajewa, który zastanawiając się nad kandydatem do stypendium opisywał postać Salichandżana Izmaïł Ekinkola. Zupełnie nieznany w środowisku polskim, był absolwentem medycyny na Uniwersytecie w Istambule, a ponadto: „b. czynnym i energicznym działaczem wśród młodzieży turkiestańskiej. Jeden z organizatorów Związku Młodzieży Turkiestańskiej w Turcji. Był prezesem tego związku z jego duszą w całym tego słowa znaczeniu. Współpracował w swoim czasie z „Yeni Turkestan”, pomieszczając tam swoje prace”⁶⁸.

⁶³ „Młody Prometeusz” 1936, nr 1, s. 11-15, 39-41.

⁶⁴ Prometeusz 1930, [Warszawa], bdw, s. 6; E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939*, Toruń 2004, s. 152, 154.

⁶⁵ E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939*, Toruń 2004, s. 153.

⁶⁶ P. I. Maj, *Działalność Instytutu Wschodniego...*, op. cit., s. 260-266.

⁶⁷ W. Bączkowski, *Karta z historii stosunków polsko-ukraińskich. Biuletyn Polsko-Ukraiński*, „Niepodległość”, t. XIX, 1986, s. 118-119.

⁶⁸ CAW, OIISG, sygn. I.303.4.5702, L. dz. 2686/36 z 4 XI 1936.

W grupie stypendystów znajdowali się znani później działacze gruzińscy, jak na przykład: Mikołaj Bagrationi czy Konrad Imnadze, ukraińscy jak poeta Jewhen Małaniuk, Andrzej Krzyżanowski czy artysta Piotr Chołodnyj czy tatarscy jak Abdullah Zihni Soysal, doktorant prof. Tadeusza Kowalskiego na Uniwersytecie Jagiellońskim czy bliscy współpracownicy Dżafera Sejdameta, prawnik Ibrahim Otar i Edige Szynkiewicz, który w okresie II wojny światowej i po wojnie był jedną z ważniejszych postaci wśród emigracji krymskotatarskiej⁶⁹.

Dr Paweł Libera – historyk, adiunkt w Instytucie Historii PAN, pracownik naukowy w Archiwum Akt Nowych, zajmuje się dziejami dwudziestolecia międzywojennego, w tym ruchu prometejskiego oraz polskiej emigracji politycznej po 1945 r.

---

⁶⁹ S. Chazbijewicz, *Awdet czyli Powrót: walka polityczna Tatarów krymskich o zachowanie tożsamości narodowej i niepodległość państwa po II wojnie światowej*, Olsztyn 2001, s. 254; *Idem*, *Tatarscy liderzy polityczny w XX w. Edige Kirimal-Szynkiewicz*, „Przegląd Tatarski”, 2011, nr 4 (12), s. 9-12.

**Eastern Institute
Scholarship
Program
– an Attempt
to Train New
Recruits for
the Promethean
Movement**

Pawel Libera

The purpose of the promethean movement was the creation of a wide front of representatives of states and nations conquered by Soviet Russia. In the frames of promethean structures' creation Poland was financially and organizationally supporting representatives of nations "enchained" by the USSR as well as enabling them to study at Polish military schools and to serve in Polish Army. Similar aid program included also young people who wanted to study at universities in Poland and abroad. To serve this purpose scholarships were founded, officially governed by Eastern Institute and Ukrainian Scientific Institute in Warsaw. In reality candidates for scholarships were proposed by national centers of the promethean nationalities and the money came firstly from Ministry of Confessions and Public Education and later from Ministry of Foreign Affairs and General Staff of

**Стипендиальная
программа
Восточного
института
– подготовка
новых сил для
прометейского
движения**

Павел Либеря

Целью прометейского движения было создание широкого объединения представителей стран и народов покоренных советской Россией. В рамках создания прометейских структур, Польша поддерживала организацию и финансы движения, а также предоставляла представителям «покоренных народов» возможность поступать в военные училища, и служить в польской армии. Программа поддержки была предназначена также для молодых людей, которые хотели получить высшее образование в Польше и за границей. С этой целью финансировались стипендии Восточного института и Украинского научного института в Варшаве. Но, на самом деле, студентов рекомендовали народные прометейские центры, а стипендии финансировались сначала Министерством вероисповедований и народного просвещения, а уже потом Министерством иностранных

Polish Army. First scholarship takers appeared in Poland in 1927. This informal scholarship “program” functioned until 1939 and comprised from several up to 30 students yearly. Scholarships were renewable and their takers were controlled by Polish side – their academic results and activity in liberation movement. Polish side expected that these students will constitute reserves for promethean movement. Not all of them fulfilled these hopes, however in the period 1927-1939 a group of scholarship takers included many outstanding representatives of national movements, who later continued their activities on emigration after 1945.

дел и Генеральным штабом польской армии. Первые стипендиаты приехали в Польшу в 1927 году. Эта «неформальная» стипендиальная программа функционировала до 1939 года и включала до 30 стипендиатов в год. Стипендии обновлялись, а научные результаты и политическая активность студентов контролировались польской стороной. Поляки надеялись, что стипендиаты станут участниками прометейского движения. Не все оправдали эти надежды, но с 1927 по 1939 гг среди стипендиатов Восточного института было много выдающихся представителей борьбы за независимость, которые продолжали свою деятельность в эмиграции после 1945 года.

